

– підвищення середнього віку взяття шлюбу (це додає більше стабільності укладеним шлюбам, але одночасно й підвищує відсоток дорослого населення, не пов'язаного цими узами);

– «репродуктивна революція», завдяки якій пари, раніше приречені на бідність, отримали можливість мати дітей; втім, одночасно зникли і перешкоди, що заважали заводити їх самотнім жінкам або одностатевим парам;

– зміна гендерних ролей, що збільшили віддачу від шлюбу для освічених, матеріально забезпечених жінок, але підсилили пов'язані з ним ризики для жінок із низькими статками, тому що їхні шлюбні партнери не дотримуються принципу гендерної рівності.

Від «шлюбної революції» хтось виграє, а хтось програє. З одного боку, поширення альтернативних типів шлюбів і прирівнювання їх до офіційних шлюбів призводить до проблеми ідентифікації шлюбу як соціального інституту, невизначеності у виконанні шлюбних ролей, моменту їх початку і закінчення, обсягу прав і обов'язків подружжя. З іншого боку, шлюб не знаходиться на межі вимирання. Добре функціонуючий шлюб залишається надзвичайно корисним і ефективним методом організації взаємних зобов'язань в особистих стосунках і підвищення благополуччя людей. Проте, слід розуміти, що сьогодні, в умовах гендерної рівності й свободи вибору, для того, щоб шлюб був успішний, потрібні інші якості, навички й моделі поведінки, ніж у минулому.

Надійшла до редколегії 15.06.2009

УДК 316.612

Н. В. Бобро

ПРОФЕСІЙНА ДЕФОРМАЦІЯ ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Висвітлено вплив професійної діяльності на особистість та поведінку людини у праці. Розглянуто феномен професійної деформації, фактори, що впливають на нього. Зазначено, що для соціальних об'єктів деформація є якісним відхиленням від соціального орієнтира, яке призводить до змін у поведінці й діяльності та визначається соціальними і психофізіологічними детермінантами.

Освещено влияние профессиональной деятельности на личность и поведение человека в труде. Рассмотрен феномен профессиональной деформации, факторы, влияющие на него. Указано, что для социальных объектов деформация выступает как качественное отклонение от социального ориентира, приводящее к изменениям в поведении и деятельности и определяющееся социальными и психофизиологическими детерминантами.

The influence of professional activity on personality and person's behavior at work is researched. Phenomenon of professional deformation, factors influencing on it is studied. It is stressed that deformation for social objects is the qualitative deviation from social orientation. It leads to some changes in behavior and activity and is provoked by social and psychophysiological determinants.

Науково-технічний прогрес привів до змін суспільства в цілому і професійної діяльності зокрема. Темп життя, який постійно прискорюється, на фоні посилення його інформаційних і технократичних складових змінює людську природу, дедалі більше уподібнюючи людей до складних біосоціальних механізмів. На перше місце в трудовій діяльності ставиться не конкретна людина як унікальна індивідуальність, а безособистісний результат її діяльності, коли результат будь-якої праці повинен відповідати наперед заданому ідеальному стандартизованому прогнозу, виведеному із соціальної уніфікованої доцільності й детермінованому соціокультурними обставинами. Прагнучи до досягнення цього результату, люди часто залишають без уваги ту фізіологічну, психологічну, етичну ціну, яку платять за нього. При цьому суб'єкт трудового процесу стає лише засобом досягнення еталонного результату і виявляється часто самотнім в особистісних пошуках сенсу життя перед загальним викликом епохи, коли умови навколишнього світу різко змінюються. Технократизація сучасного життя вимагає від людини своєрідної «компенсації» існуючого професійного напруження через розвиток компенсаторних механізмів функціонування, часто деформаційного характеру.

Мета даної статті – розглянути феномен професійної деформації та чинники, які впливають на нього.

У науковій соціологічній літературі існують класичні праці, присвячені аналізу проблем професійної діяльності людини. Їх автори – К. Маркс, Ш. Фурке, Є. Дюркгейм, П. Сорокін, О. Конт. Так, наприклад, Ш. Фурке багато писав про людський фактор у трудовій діяльності. Він сформулював принципи доцільності періодичної зміни змісту праці як засобу компенсації за редукціонізм, рутинність вузької спеціалізації суб'єкта. В сучасних працях, які виконані в цьому ключі, можна назвати роботи П. Щедровицького, А. Свенцицького, В. Куліниченка, П. Столбового.

Уперше в науковий обіг поняття деформації введено в механіці у зв'язку з вивченням змін форми й розмірів тіла під впливом механічних сил. Формами деформації є розтягнення, стискання, згинання, скручування. У біології, фізіології та медицині категорія деформації використовується для пояснення механізму природного або штучного відхилення органу чи системи від норми, внаслідок чого можуть зміцнюватися особливості їх функціонування. Отже, мова йде про будь-які зміни не обов'язково негативні.

Екстраполяція поняття «деформація» до різних галузей науки призвела до того, що сьогодні до нього відносять широке коло різноманітних явищ, включаючи особливості поведінки людини, взаємодію соціальних груп. Отже, деформація може бути віднесена до спеціальних наукових понять, які використовуються різними науками, об'єднує їх, але в межах кожної науки це поняття уточнюється та пояснюється залежно від предмета дослідження.

Серед суспільних і гуманітарних наук основну увагу проблемі деформації, особливо професійної, приділяють не тільки психологія, юриспруденція, акмеологія, але й соціологія. На початку ХХ ст. П. А. Сорокін [1] увів у науковий обіг поняття «професійна деформація», яку він визначав як об'єктивне явище, що виникає в процесі трудової діяльності і пов'язане з появою в особистості деяких рис, що шкодять самій трудовій діяльності. Негативні ефекти професійної деформації можуть бути еліміновані лише через інші, непрофесійні чинники (соціалізація, виховання, навчання тощо). Це є процесом і результатом впливу суб'єктивних якостей людини, що сформовані відповідно до специфіки певної професійної праці.

З точки зору соціології професіоналізму, деформація – це процес та результат визначеного за характером зовнішнього впливу, що виявляється у зміні характеристик об'єкта впливу і, як наслідок, викликає зміни в механізмах реалізації його функцій. Для соціальних об'єктів деформація є якісним відхиленням від соціального орієнтиру, норми, котре призводить до змін у поведінці, діяльності і визначається соціальними та психофізіологічними детермінантами [2, с. 292].

Що ж являють собою діяльнісні норми як чинник професійної деформації особистості? На відміну від інших типів соціальних норм (наприклад, норм загальної або трудової моралі чи професійної етики), у просторі діяльності існують і функціонують особливі приписи – діяльнісні норми. Їх специфіка полягає в тому, що сфера застосування суворо обмежується простором діяльності, а значить, не поширюється на поведінку і спілкування в побуті. Діяльнісні норми виникають у ході професійної діяльності, що потребує їх чіткого формулювання. Саме формалізовані діяльнісні норми є джерелом та основою відтворення професійної діяльності. Тому однією з відмінностей цих норм від інших типів регуляторів полягає в тому, що галуззю існування для них є лише сфера професійної діяльності.

Інша відмінність диктується природою того носія, в якому ці норми зафіксовані. Якщо носієм моральних норм є будь-яка особистість, то діяльнісні норми поширюються тільки на суб'єкта професійної праці. Лише на робочому місці, виконуючи в службо-

вий час свої професійні обов'язки, людина зобов'язана ними керуватися.

Г. П. Щедровицький під нормами діяльності розуміє «той об'єктивний склад і структуру діяльності, які лише і можуть забезпечити виконання завдання. В цьому сенсі норма не залежить від суб'єктивних засобів окремих індивідів і тому може розглядатися взагалі... Але механізми оволодіння та засвоєння цих норм будуть визначати той «суб'єктивний спосіб», яким окремі індивіди будуть надалі здійснювати особисту діяльність» [3, с. 44–45]. Саме у цьому вузлі зосереджені витоки тих порушень діяльності, які С. П. Безносков дуже влучно назває «варварським професіоналізмом» [4, с. 97]. Саме в неправильному розумінні і засвоєнні норм діяльності полягають причини найтяжчих професійних криз.

Треба зазначити, що в тих галузях трудової активності, де недостатньо чітко визначені норми професійної діяльності, де вони погано конкретизовані для різних умов, з якими можуть стикатися діячі, існує певний простір для свавілля. У цих ситуаціях працівник може самостійно визначати норми своєї діяльності, що далеко не завжди сприяє як ефективності самої діяльності, так і прогресивному розвитку особистості її суб'єкта.

Як один із найбільш поширених видів соціальної деформації особистості професійна деформація не може виникнути з однаковою вірогідністю в будь-якого професіонала. Для цього ми розглянемо ще декілька чинників, що призводять до професійної деформації:

– **чинники, що пов'язані з організацією праці:** 1) умови середовища (підвищене навантаження, наднормова і нічна робота, шкідливе виробництво); 2) зміст праці (емоційна напруженість і малий за видимістю ефект, відсутність самостійності в прийнятті рішень);

– **соціальні чинники:** 1) стиль керівництва; 2) конфлікти, як «по горизонталі», так і «по вертикалі»; 3) відсутність підтримки «по вертикалі»; 4) відсутність зворотного зв'язку від колег, керівників і клієнтів;

– **чинники, що пов'язані з виконанням професійної ролі:** 1) рольовий конфлікт (суперечність діяльнісних норм етичним нормам особистості); 2) рольова подвійність (суперечливі вимоги до фахівця в рамках діяльних норм; у цьому аспекті можливий розвиток деформуючих тенденцій у ситуації «трикутника», коли в очах клієнта влада і відповідальність працівника необмежені, а перед адміністрацією працівник виявляється скутим і безправним);

– **індивідуальні характеристики працівників:** 1) вік і стаж роботи. Дослідники відзначають декілька піків прояву професійних деформацій. Так, при завершенні періоду адаптації молодому спеціалісту потрібно якимось реальним підтвердженням його професійних досягнень у вигляді надбавки до зарплати, підвищення

статусу або хоча б пропозиції яких-небудь цікавих перспектив. Якщо цього не відбувається через 4–5 років роботи, з'являється емоційний дискомфорт, неусвідомлена незадоволеність працею; подальше збереження такої ситуації стає передумовою важкого протікання другої нормативної соціально-психологічної кризи – кризи 30-річчя. Якщо керівництво запізнюється з усвідомленням того, що молодий спеціаліст уже «виріс», або, що ще гірше, штучно гальмує зростання його статусу, то виникають конфліктна ситуація або перевтома, що неминуче призводить до поглиблення прийдешньої кризи 30-річчя. Сполучення цих несприятливих моментів підвищує можливість зміни роботи, що в період кризи 30-річчя і без того підвищується [1]; 2) стать – її вплив на розвиток професійної деформації неоднозначний і залежить від гендерних стереотипів: чоловіки частіше страждають від необхідності проявляти в роботі чоловічі риси (безстрашність, мужність, силу); для жінок такої закономірності немає; 3) сімейний стан – самотні більш уразливі, ніж одружені і розлучені; 4) рівень освіти – цей чинник проявляється тоді, коли люди з вищою освітою виконують менш кваліфіковану роботу;

– **психологічні особливості:** 1) агресивність (очевидно, у високоагресивних професіоналів негативні уявлення про професійні обов'язки формуються швидше); 2) тривожність і сенситивність позитивно корелюють з проявами професійної деформації; 3) особистісна витривалість – інтеграційна характеристика як здатність особистості бути високоактивною щодня, контролювати життєві ситуації і гнучко реагувати на різні зміни. Люди з високим рівнем особистісної витривалості мають високі значення за шкалою професійних досягнень; 4) цінності особистості, самоактуалізація і високий ступінь інтернальності негативно корелюють із розвитком професійних девіацій [4, с. 55–77]; характер мотивації до праці – дані за цим показником суперечливі: є відомості про швидкий розвиток «деформацій» у високомотивованих співробітників, що ставляться до своєї професії як до покликання; можливо, це пов'язано із розчаруванням реальним станом справ. Проте індивіди, які несамоактуалізуються, теж схильні до негативних професійних змін, хоча вони навряд чи працюють за покликанням. Ми вважаємо, що «деформуються» крайні варіанти, а «середняки» з гнучкішою мотиваційною сферою легше пристосовуються до умов праці.

Отже, при аналізі проблем професійної деформації необхідно звернути увагу:

– по-перше, на комплексність специфічних, взаємозалежних змін її структури та поведінки, що виникають внаслідок здійснення трудової діяльності. Для цього необхідно об'єднувати дослідницькі зусилля представників різних наукових галузей, проводи-

ти сумісні конференції з проблем професійної деформації з психологами, юристами, соціологами;

– по-друге, в межах різних напрямків професійної діяльності слід виявити ті фундаментальні діяльнісні норми, які в першу чергу повинні буди засвоєні працівником. Це потрібно для прогнозування більш типових напрямків професійної деформації та налагодження профілактичної роботи щодо запобігання їй;

– по-третє, в межах конкретних соціологічних досліджень слід з'ясувати вплив кожного з чинників професійної деформації на зміну особистісних рис працівника, а також характер його трудової діяльності.

Список літератури: 1. Сорокин П. А. Человек, цивилизация, общество / П. А. Сорокин. – М. : Прогресс, 1990. – 236 с. 2. Погрібна В. Л. Соціологія професіоналізму : монографія / Вікторія Леонідівна Погрібна. – К. : КНТ ; ЦУЛ, 2008. – 336 с. 3. Щедровицкий Г. П. Избранные труды / Щедровицкий Г. П. – М. : 1995. – 323 с. 4. Безносос С. П. Профессиональная деформация личности / Безносос С. П. – СПб. : Речь, 2004. – 272 с.

Надійшла до редколегії 19.06.2009

УДК 316:[351.74:37]

Ю. В. Лаврик

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦЯ

Проведено аналіз теоретичних підходів соціологічного вивчення феноменів соціальної компетентності фахівця. На підставі контент-аналізу літературних джерел вперше зроблено спробу здійснити систематизацію теоретико-методологічних підходів до формування соціальної компетентності фахівця у процесі професійної підготовки.

Проведен анализ теоретических подходов социологического изучения феноменов социальной компетентности специалиста. На основании контент-анализа литературных источников впервые сделана попытка осуществить систематизацию теоретико-методологических подходов к формированию социальной компетентности специалиста в процессе профессиональной подготовки.

Theoretical approaches to sociological studying of phenomena of specialist's social competence are analyzed. On the basis of literature sources' content analysis the attempt to realize the systematization of theoretical and methodological approaches to the formation of specialist's social competence in the process of professional training is made for the first time.